

POGLED NA SVOJE DELO

Alenka Spacal

TEMA SPOLA V AVTORSKI SLIKANICI *MAVRIČNA MAŠKARADA*

V pričujočem eseju bi želela razkriti nekaj skrivnosti nastanka moje prve avtorske slikanice *Mavrična maškarada*. Poskusila bom predstaviti tudi nekatere pomisleke, težave in dvome, ki so spremljali njeno sicer igrivo snovanje. Prva verzija pravljice je bila napisana hitro, toda avtorska slikanica je kot celota skupaj z ilustracijami nastajala dolgo, zelo dolgo, v pravem ritmu želve, ki sem jo izbrala za glavno protagonistko. In če se želva druží s polžem, lahko slikanica nastaja tudi tri leta. Med vsemi želvinimi tuhtanji o spolih sem imela tudi sama dovolj časa za premišljevanja o tem, kako zapleteno temo spolov v slikaniški obliki ponuditi otrokom.

Če najprej na kratko podam vsebino slikanice, bi izpostavila, da se sodobna pravljica dogaja sredi oljčnega gaja, kjer živali pripravljajo zabavo v maskah, na kateri se bodo preoblačile v različne spole. Nekatere se bodo našemile v nasprotni spol, druge bodo oponašale svoj spol ali si nadele kostume, ki bodo razkrivali več spolov hkrati. Na maškaradno rajanje je povabljena tudi želva, ki ne pozna svojega spola. O različnih spolih in poigravanju s preoblekami razmišlja med dogodivščinami z veverico, srno, polžem, črnoglavko, zajcem, deževnikom in pikapolonicama. Želvi se na plesišču

sredi karnevalske jase naenkrat zazdi, da je k spolom najbolje pristopiti igrivo. Takrat ji pomežikne sreča ...

Prvo različico *Mavrične maškarade* sem napisala v času, ko sem zaključevala zadnje poglavje doktorske disertacije, v katerem sem ob delih vizualnih umetnic obravnavala temo preseganja spolnih binarizmov ter koncepte transvestizma, maškarade v lastni spol in preoblačenja v različne spole. Očitno sem si zaželela nekakšne jezikovne preobleke, tako da sem se iz racionalno naravnanege teoretičnega diskurza o spolih podala v igrivo in poetično pravljico govoricu personificiranih živali. Pravljico sem najprej napisala za mojo Zdeno, ki me je nato spodbudila, da jo ilustriram in v obliki avtorske slikanice podelim z najmlajšimi.

Izbrala sem si temo, ki sem jo na področju mladinske literature, in sicer še posebej v leposlovju za otroke, že dolgo pogrešala. Menim, da se tematika spolov v slikanicah ne pojavlja pogosto zato, ker sodijo spoli v sodobni družbi še vedno med tabuizirane vsebine, in ne zato, ker otroci tovrstnih tem ne bi mogli razumeti.

Ob fenomenu spola se pojavlja svojevrsten paradoks. Po eni strani gre za še vedno prezrto temo, o katere kompleks-

nosti je v širši družbi premalo govora. Po drugi strani se večina niti ne zaveda, kako zelo je spol prisoten v življenju vsake osebe takoj od trenutka rojstva naprej. Prvo vprašanje ob otrokovem prihodu na svet se nanaša prav na spol. Je deček ali deklica? Šele na podlagi spola se izbira otrokovo ime. Spol ostaja skozi vse življenje tudi na formalni ravni ena temeljnih človekovih karakteristik, ki poleg imena, rojstnega datuma in kraja ter nacionalnosti označuje posameznikovo identiteto v vseh osebnih dokumentih. Pri tem predstavlja težavo dejstvo, da se znotraj zahodnega sistema mišljenja, kjer je večina še vedno ujeta v binarno logiko delitev, priznava le dva prevladujoča spola, moškega in ženskega. V takšno binarno miselno strukturo se posledično ujame tudi večina tistih, ki vzgajajo otroke. Otroci so pogosto že od malega ujeti v klišéjske vzorce sveta, kjer obstajajo točno določena pravila za deklice in za dečke. Zelo zgodaj se naučijo razlikovati med tem, kaj je moško, in tem, kaj je žensko, ter prepoznavati, kateremu spolu naj bi bile namenjene določene igrače, oblačila, frizure in vedenjski vzorci. Polarnost med roza in modrim svetom otroških predmetov je vseprisotna in ji včasih kljub ozaveščenosti ni lahko ubežati.

Toda svet ni zgolj bipolaren oziroma dihotomno ali dvojiško naravnani, kot se najpogosteje misli. Ob tem se pogosto zanemarja pestrost različnih spolnih identitet in večina se vede, kot da množstvo spolov ne bi obstajalo. V zahodnem svetu se osebi takoj, ko se rodi, pripiše en ali drugi spol. Le redke države priznavajo nedoločen spol oziroma tretji spol ali spol X. Nemčija je prva evropska država, ki je letos poleti vpeljala v potne liste tretji spol. To možnost ponujajo za zdaj tudi v Avstraliji, na Novi Zelandiji, v Indiji, Pakistanu, Bangladešu in v Nepalu. V vseh ostalih državah nedoločljivost spola uradno še ne obstaja, kar ne

pomeni, da interseksualnih identitet tudi v resnici ni. Če bi bilo na tem področju več gibljivosti, potem transspolne in transseksualne osebe v družbi ne bi bile tako diskriminirane.

Vprašanje spola ostaja za večino še vedno obrobna tema, s katero se ukvarjajo le redke posameznice in posamezniki s področja feminizma, študijev spola, lezbičnih in gejevskih študijev ter queer teorije. Do vseh naštetih področij raziskovanja ostaja v družbi še vedno nekakšen zadržek ali celo odklonilen odnos, kar posledično zaznamuje tudi obravnavo tematike spolov v drugih strokah, na primer na področju mladinske književnosti.

Zavedam se, da je tematika spolov in spolnih identitet lahko dokaj nedoumljiva že odraslim. V feministični teoriji se večkrat poudarja težavnost pri določljivosti spola. O tem je na teoretičnem področju pisala že Judith Butler, ki je svojo knjigo o feminizmu in subverziji identitete nasloвила kot *Težave s spolom*. Ko je pisala o razliki med družbenim in biološkim spolom, je zamajala tezo, da naj bi družbeni spol izviral iz biološkega oziroma iz narave, ter pokazala, da je biološki spol prav tako kulturno konstruiran kot družbeni. Avtorica s svojo subverzivno teorijo o konceptu performativnosti nedoločljivega družbenega spola povzroča težave vsem, ki bi želeli ostati udobno umeščeni v binarnih okvirih zgolj dveh nespremenljivih spolov. Zato ni naključje, da se v *Mavrični maskaradi* na ilustraciji z deževnikom med kupom bralnega čtiva pojavi tudi knjiga *Težave s spolom*. Hudomušno naslikan citat tako v vizualni govorici razkriva izvor ideje o poigravanju s spoli, do katere se dokoplje želva na koncu pravljice.

Dejstvo je, da vprašanja, ki se nanašajo na spole, nimajo enoznačnih odgovorov. Na to kaže že sama dilema med prevladujočim binarnim razumevanjem spolov, po katerem obstajata le dva spo-

la, ter med teorijami, ki na drugi strani zagovarjajo več spolov. Zato je bilo eno temeljnih vprašanj, ki se mi je zastavljalo tekom nastajanja slikanice, kako določene vsebine, ki so za razumevanje lahko težavne celo odraslim, približati otrokom. Kajti po drugi strani se mi zdi nujno, da otrokom o spolih spregovorimo že takrat, ko se jih začenjajo zavedati.

Če razumemo slikanico kot otrokovo prvo knjigo, nosi to dejstvo s seboj veliko mero odgovornosti pri oblikovanju poglobljenih otrokovih vrednot, etične naravnosti in estetskega okusa. Prve knjige lahko temeljno vplivajo na otrokov razvoj, saj pomagajo oblikovati otrokovo osebnost, še posebej, če se odrasli ob slikanicah z otroki pogovarjajo. Starši in vsi, ki otroke vzgajajo, bi se morali z njimi pogovarjati o temah, ki se jih najbolj dotikajo. Prepričana sem, da med takšne teme sodi tudi tema spola, in sicer že v najzgodnejšem otroštvu, zato sem želela v *Mavrični maškaradi* temo spola podati na način, ki bi širil otrokov spoznavni svet in oblikoval njegov etični pogled na družbo.

Verjetno se z mojim mnenjem marsikdo ne more strinjati in nekatere morda skrbi, da se s temo spolov v slikanicah obremenjuje »premahnje« otroke, ki tako zapletenih tem še ne morejo razumeti. Tistim, ki se sprašujejo po letih, v katerih se otroci začenjajo zavedati svojega spola v vsej njegovi razsežnosti, lahko ponuja odgovor mladinski roman *Dekle z Marsa* avtoric Anne Woltz in Vicky Jansen (Miš, 2012). V knjigi, ki je bila napisana po resnični zgodbi, lahko bremo, kako se je glavni junak, ki na koncu postane prava junakinja, že pri treh letih jasno zavedal svojega spola. Ob prigodi pod prho, kjer je opazoval svoje in prijateljčino telo, se je otrok že zelo očitno zavedal lastnega biološkega spola oziroma lastnega telesa, ki je na zunaj kazalo karakteristike moškega spola. Deček, ki se je v resnici počutil kot deklica, je svoje

fantovsko telo že od malega zavračal. Ta občutja so se z odrasčanjem še stopnjevala in zorela do stopnje, ko se je odločil za operativno spremembo spola. V romanu je odlično predstavljena razlika med biološkim in družbenim spolom, ki sicer ni tako poimenovana, a je očitno, da jo je mogoče občutiti že pri treh letih. Lahko bi rekli, da okrog 3. leta starosti večina otrok jasno ozavešči svoj spol.

Po drugi strani se zaradi nezaveščenosti tudi v sodobnih umetnih pravljicah še vedno pojavlja zelo veliko spolnih stereotipov, ki so preslikani iz sveta odraslih. Zdi se mi zaskrbljujoče, da so v delih nekaterih sodobnih mladinskih pisateljev in pisateljic spolne vloge pogosto zelo klišejsko podeljene tako podobam žensk kot moških ter tudi figuram deklic in dečkov. V nadrobnejše analize del drugih se ne bom podajala, saj se je v reviji *Otrok in knjiga* o omenjenih problematikah že pisalo (na primer v besedilih avtoric: Turin, A., Burcar, L., Blažič, M. M., Picco, K.). Zoper vseprisotnost stereotipnih spolnih vlog se ni lahko boriti. A na tem mestu bom raje predstavila, kako sem se s preseganjem spolnih binarizmov in z izpostavitvijo teme spola »poigrala« sama.

V sodobni pravljici sem težavno problematiko spolov podala s pomočjo poosebljenih živali, vendar se pri tem nikakor nisem želela spogledovati z esencializmom. Čeprav sem si lastnosti nekaterih živalskih likov res izposodila iz narave (polž in deževnik sta dejansko dvospolnika), živali v slikanici ves čas prehajajo iz realnega v čudežno fantazijski svet. Ob nastajanju besedila sem veliko razmišljala o možnostih preseganja uveljavljenih spolnih binarizmov. Otroci so v binarno logiko razlikovanja med deklicami in dečki najpogosteje že ujeti tako kot večina odraslih. V *Mavrični maškaradi* sem poskušala pokazati, da spola nista le dva, temveč, da jih je več, in da obstajajo tudi medspolne identitete.

Skozi domišljjski svet sem poskušala ponuditi odgovore na zapletena vprašanja o dojemanju lastnega spola, ki se lahko pojavijo še posebej pri tistih otrocih, ki v realnosti odstopajo od prevladujočih norm. Pri najmlajših sem želela vzbuditi zavest o lastnem spolu in spodbuditi razmislek o tem, da ni njuno, da vsi pripadamo zgolj enemu ali drugemu spolu. Spolno dihotomijo sem poskušala preseči z likom želve, ki ne pozna svojega spola in ji zanj tudi ni kaj dosti mar. Ob tistih prigodah z želvo, kjer gre najprej za prevpraševanje enega ali drugega prevladujočega spola, se nato vedno razkrije tudi možnost množstva spolov ali gibljivih spolnih identitet. Čeprav sem najprej z veričnim vprašanjem: »Si želva ali želvak?« vpeljala binarizem, sem ga nato poskušala preseči z njenim predlogom: »Potem si lahko izmisliš kostum, v katerem boš želva in želvak hkrati.« Podobno želvi svetuje tudi deževnik, ki je sam dvospolnik in se mu zdi razlikovanje med spoloma nepomembno: »Lahko ste hkrati želva in želvak.« Želela sem, da bi bili spoli ob antropomorfnih živalskih figurah na humoren način predstavljeni bolj kot družbeno igrive in manj kot biološko zakoreninjene entitete. Moja želva, ki se tekom pripovedi sprašuje o svojem spolu, na koncu pomisli: »K spolom je najbolje pristopiti igrivo.« S tem je parafrazirana že omenjena ideja Judith Butler o performativnosti spolov.

Zdi se mi pomembno, da se otroci že zgodaj seznanijo s pisanostjo in raznolikostjo sveta, ki ni zgolj črno-bel ali roza in moder, če se metaforično izrazim v barvah. V slikanici sem poskušala ustvariti domišljjsko pokrajino, v kateri heteronormativnost ne bi predstavljala prevladujočega družbenega modela, in v kateri stereotipne roza in modre zapovedi ne bi vzpostavljale vrednostnega sistema za deklice in dečke. Mislim, da bi morali najmlajše seznanjati s pestrostjo sveta že od začetka njihovega vstopa v druž-

bo. Kajti če se v otrokovem zaznavanju okolice že zelo zgodaj globoko zasidrajo razni spolni stereotipi, jih je kasneje težko razbijati. Že z vzgojo majhnih otrok je mogoče vplivati na to, ali se bodo kasneje razvili v strpne osebe, ki bodo v družbi spoštovale različnost in pravice vseh posameznikov in posameznic, ali nasprotno v seksiste, homofobe, nacionaliste in rasiste. Zato menim, da je tema spola ena od vsebin, o katerih bi bilo otrokom na njim dojemljiv in sprejemljiv način smiselno spregovoriti že na samem začetku razvoja osebnosti.

Za konec bi želela zapisati še nekaj besed o naslovu avtorske slikanice *Mavrična maškarada*. Metaforo maškarade sem izbrala zaradi njene večpomenskosti in nič ni narobe, če jo nekateri razumejo tudi povsem dobesedno kot čisto navadno karnevalsko rajanje. Na račun slikanice že obstaja šala, da se bo v pustnem času v knjižnicah gotovo intenzivneje izposojala. Tudi otrokom je maškarada kot zabava v maskah zelo dobro poznana in jo imajo večinoma radi. Čeprav simbolike parodičnega preoblačenja v nasprotni spol, ki je sicer značilna za subkulturo kraljev in kraljic, preobleke še ne poznajo, sem s tem želela nagovoriti predvsem tiste odrasle, ki bi se z otroki morda želeli pogovarjati o vseh performativnih razsežnostih spola. V pravljici so kralji in kraljice preobleke, ki si jih otroci v domišljiji lahko zamišljajo tudi čisto po svoje, omenjeni ob želvinem srečanju s srno, ki si za večerni ples naroči jelenje rogovje pri čevljarju kopitarju. Želvi, ki ne pozna tovrstne kulture preoblačenja, srna razloži: »Vse živali, ki se bomo preoblekle v nasprotno spole, bomo kralji ali kraljice preobleke. Prav zato potrebujem jelenje rogovje za svojo krono.« Toda maškarade nisem želela zvesti zgolj na preoblačenje v nasprotni spol, temveč se poleg tega nekatere živali preoblačijo tudi v lastni spol (koncept maškarade v lastni spol se nanaša na besedilo »Žen-

skost kot maškarada«, ki ga je napisala psihoanalitičarka Joan Riviere) in nekatere si nadenejo kostume, ki razkrivajo različne spole hkrati. Moja odločitev za večpomensko besedo maškarada, ki sem jo uporabila v naslovu, ni bila težavna. Več dvomov mi je povzročala njena privedniška oznaka »mavrična«, ki se mi je najprej zdela nekoliko preveč izrabljena. Mavrična zastava predstavlja eno najbolj prepoznavnih LGBT oznak že od konca sedemdesetih let 20. stoletja. Kot simbol ponosa kaže s svojo barvitostjo na raznolikost skupnosti lezbijk, gejev ter biseksualnih, transspolnih in transseksualnih oseb. Čeprav se mi je sprva zdelo, da je bila mavrica z zastave kot eden najočitnejših LGBT kodov že prevečkrat uporabljena, sem se kljub njeni vseprisotnosti naposled le odločila, da naj bo mavrična tudi moja maškarada. Včasih je treba zaradi večje prepoznavnosti v širši javnost določene vsebine še posebej izpostaviti z njihovimi najbolj očitnimi oznakami.

V slikanico sem vtakala veliko specifične LGBT simbolike, ki se kaže tako v besedilnem kot tudi v likovnem delu knjige. Še posebej ilustracije so mi omogočile, da sem določene LGBT simbole lahko izpostavila na tistih mestih, kjer niso bili izrecno poimenovani z besedami. Lezbični znaki tako na primer krasijo čudežne čepice pikapolonic in še bi lahko naštevala, a užitek v tovrstnem odkrivanju prepuščam samim gledalkam in gledalcem. Čeprav se zavedam, da so določene kode razumljive le odraslim, sem s tovrstnimi metaforami želela nagovoriti vse, ki vzgajajo in poučujejo najmlajše ter jim berejo slikanice. S tem sem želela pri odraslih spodbuditi razmislek o tem, kako temo spola in spolne usmerjenosti približati otrokom.

Čeprav sem slikanico nasloвила *Mavrična maškarada* in sem raznobarvni pisanosti sledila tudi v ilustratorskem smislu, sem se po drugi strani odločila,

da v besedilu ne bom uporabljala eksplisitnih LGBT označevalcev. O vprašanih spola sem do sedaj pisala in predavala večinoma odraslim in zanje sem vedno zavestno uporabljala termine, ki so značilni za diskurz feministične in lezbične teorije. Toda v slikanici, ki je v prvi vrsti namenjena otrokom, tovrstnih pojmov nisem izpostavljala, čeprav gre za očitne feministične, lezbične, gejevske ali transpolne motive. Zdi se mi, da sintagme, ki jih za svoje svetovne nazore uporabljamo odrasli, ne morejo biti preslikane v svet najmlajših. Prav zato mi je toliko večji izziv predstavljala simbolna govorica, s katero sem omenjene teme lahko podala na metaforičen način. Pri tem vsekakor zagovarjam, da je s problemskimi temami, med kakršne sodijo tudi tematike spola, spolnih identitet in različnih spolnih usmerjenosti, dobrodošlo vstopati na področje leposlovja za najmlajše, in sicer ne le v realne, temveč tudi v domišljjsko pravljичne svetove.

Čeprav sem *Mavrično maškarado* primarno namenila otrokom v predbralnem in začetnem bralnem obdobju, starostne stopnje vendarle nisem želela eksplicitno zamejiti in sem vesela, če po slikanici posegajo tudi mladostniki in odrasli. Zaradi večplastnosti besedila in ilustracij so dobrodošla tudi razumevanja slikanice kot naslovniško odprte knjige, ki je zanimiva bralnemu občinstvu različnih starosti. Kajti na različnih ravneh sem vendarle želela skupaj nagovarjati tako otroke kot tudi odrasle.

V pričujočem eseju sem se osredotočila na vsebinski del slikanice, ker se mi je zdelo ključno izpostaviti predvsem odločitev za obravnavo teme spolov tudi v literaturi za najmlajše. O likovni plati nastajanja slikanice bom spregovorila kdaj drugič, čeprav se mi zdi ilustratorski del knjige enako pomemben kot besedilni, če ne še bolj, saj za otroke, ki sami še ne znajo brati, odstira prve

in poglavitne poti v svet domišljije. Za avtorsko slikanico¹ sem se odločila zato, ker mi ta zvrst ponuja največ umetniške svobode. Ilustracije so mi predstavljale največji izziv prav v slikaniški obliki. Slikanica je zaradi izjemno natančnega načina ilustriranja nastajala zelo dolgo in čas, ki sem ga z akvarelnimi barvami pretopila v drobne mozaične kvadratke, mi je omogočal, da je ob vseh najmanjših nadrobnostih hkrati počasi zorelo

tudi besedilo. Ustvarjalni čar avtorskih slikanic je prav v sočasnem nastajanju besedilnega in vizualnega dele knjige, ki se lahko ves čas medsebojno oplajata in nadgrajujeta. Če besedilo s slikovnimi podobami utripa v podobnem ritmu in razpoloženju, se lahko ustvari skupno estetsko sporočilo umetniškega dela, ki večplastno nagovarja tako najmlajše kot tudi odrasle. Temu idealu sem se želela tudi sama kar najbolj približati.

¹ Knjiga je s finančno podporo JAK RS izšla pri Založbi SKUC v zbirki Lambda.